

MARINA BLAGAIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Otočna ekonomija – epizoda *Jugoplastika*

U radu je prikazan i analiziran utjecaj industrijskog pogona *Jugoplastike* na ekonomski i društveni život stanovnika otoka Šolte te na ekološku sliku otoka. Pogon za preradu plastičnih masa započeo je s proizvodnjom 1959. godine te je u najproduktivnijem razdoblju (1985-1990) zapošljavao više od 60% ukupno zaposlenoga otočnog stanovništva. Rad je temeljen na etnografskom istraživanju umirovljenih radnika, analizi arhivskih dokumenata i predmeta bivše tvornice te intervjuima s radnicama trenutno aktivnoga pogona plastičnih masa. Iskustvo lokalnoga stanovništva stavljeno je u kontekst gospodarskoga sektorskog preslojavanja tijekom 20. stoljeća.

[otok Šolta, *Jugoplastika*, otočna ekonomija, otočni studiji]

UDK 678:316](497.5)(210.7 Šolta)
izvorni znanstveni članak
primljeno 7.11.2011.
prihvaćeno 17.6.2012.

Hrvatski otoci predstavljaju specifičan predmet istraživanja u kontekstu mediteranskoga područja, jer su jedini nakon Drugoga svjetskog rata bili s istočne strane “željezne zavjese”, i kao takvi jedini koji su početkom devedesetih doživjeli prijelaz iz socijalističkoga gospodarstva i uprave u demokratsko-kapitalističko uređenje. Specifičnost jugoslavenskoga društvenog i ekonomskog uređenja, temeljenog na radničkom samoupravljanju, čini njihov politički i društveni razvoj od 1945. do danas u mnogo čemu posebnim.

Prije svega, drugu je polovicu 20. stoljeća označila nagla industrijalizacija. Ona je, među ostalim, utjecala na snažnu emigraciju radno sposobnih otočana u urbana središta na kopnu. Prema popisu stanovnika iz 1953. godine, na hrvatskim je otocima živjela 151 000 stanovnika, a prema onom iz 1981. godine čak 40 000 manje (Stiperski, Malić i Kovačević 2001:157), uz napomenu o drastičnoj promjeni starosne strukture otoka na štetu mlađih i radno aktivnih. Kao jedan od usporednih procesa, odvija se i napuštanje poljoprivrede kao osnovne djelatnosti, razvijanje turizma te stoga i prostorno premještanje otočana iz unutrašnjosti na obalu, koja postaje novoprepoznati gospodarski resurs. Ove su promjene snažno utjecale na,

do tada, tradicijski oblikovan svakodnevni i blagdanski život seoskih zajednica.

Hrvatski sociolog Antun Petak smatra da se na hrvatskim otocima od šezdesetih godina 20. stoljeća, pod utjecajem industrijalizacije, razvitka turizma, deagrarizacije i urbanizacije, nakon demografskog i agrarnog, zbio slom ruralnih zajednica. Upozorava da posljedice tektonskih ekonomskih, društvenih i kulturnih promjena u socijalnoj strukturi, načinu života, svjetonazoru i vrijednosnoj orijentaciji otočana i otočnih zajednica, sociolozi, socijalni antropolozi i socijalni psiholozi vrlo rijetko istražuju (Petak 2001:5).

Primjer industrijalizacije otoka Šolte potvrđuje dramatičnost promjena koje su zahvatile hrvatske otoke u drugoj polovici 20. stoljeća. Riječ je o otvaranju samo jednoga industrijskog pogona na otoku, ali s obzirom na malu populaciju te trend iseljavanja radno aktivnih pojedinaca,¹ ovaj je pogon, uz razvijanje turizma, značajno utjecao na ekonomsku, društvenu i ekološku pojavnost otoka.²

O iskustvu i utjecaju rada u *Jugoplastici* na svakodnevni život otočana, podatke sam prikupila metodom intervjua s umirovljenim zaposlenicima pogona nekadašnje *Jugoplastike* u Grohotama te s radnicama koje još uvijek rade u pogonu plastičnih masa, sada u okviru poduzeća *Bila boja*. Ovi su intervjui otvorili raznorodna istraživačka pitanja te time potvrdili slojevitost međuovisnost ekonomskoga, društvenoga i obiteljskoga segmenta života pojedinca te utjecaj istih na njegov prirodni okoliš. Istraživanje industrijskoga pogona *Jugoplastike* na otoku Šolti, osim promišljanja socijalističkoga društva i gospodarstva, postaje tako istraživanje odnosa otoka i kopna, sela i grada, odnosa lokalnoga stanovništva s radnicima došljacima, odnosa rodnih uloga te problematike razvoja.

Etnografski podaci te oni koje sam prikupila u arhivu nekadašnje *Jugoplastike*,³ izneseni u prvom dijelu članka, živopisna su građa za promišljanje navedenih istraživačkih pitanja. Analizu sam, u drugom dijelu članka, usmjerila na razvojnu problematiku koja je, kao i posebnost otočnoga gospodarstva, bila zajednički nazivnik svih intervjua. Uočljiva

¹ U razdoblju od 1948. do 1958. godine Šoltu je napustilo oko 1 000 stanovnika, poglavito mladih ljudi te je tada na otoku živjelo tek nešto više od 2 000 osoba (Cecić, Meštrović i Radman 1990:43).

² Zbog navedenoga utjecaja, smatram opravdanim govoriti o industrijalizaciji unatoč činjenici da se radi o samo jednom industrijskom pogonu.

³ Podatke sam pronašla u sljedećim dokumentima: "Statut poduzeća "Jugoplastika – Termoplastika" Split" (1897), "Pravilnik o radnim odnosima" (1989), "Analiza razvoja u razdoblju od 1981-1985 i mogućnosti razvoja u razdoblju od 1986-1990. godine" te zapisnicima i odlukama iz razdoblja 1980-1989, kao i u reklamnim brošurama poduzeća.

je razlika percepcije razvoja od strane radnika otočana i u raznim dokumentima koji se na lokalnoj, regionalnoj ili državnoj razini njime bave.

Etnografija pogona plastičnih masa na otoku Šolti

Pogon za proizvodnju artikala iz PVC paste nazvan *Oblik* započeo je s proizvodnjom 1959. godine te je u samim počecima zapošljavao devet radnika, koji su u jednoj od prostorija lokalne poljoprivredne zadruge proizvodili plastične čipke. Inicijativu je dao jedan od iseljenih Šoltana u Zagrebu, a podržala ju je tadašnja šoltanska općina koja je uložila tadašnjih 1 200 000 dinara za kupnju alata (Radman 2004:86). Proizvodnja se odvijala na električnim kuhlama i graviranim aluminijskim tavama – kalupima. PVC pasta premazivala bi se po tavama, a nakon *želiranja* (pečenja) uslijedilo bi hlađenje te skidanje finalnog proizvoda (čipke) s kalupa – tave. Kazivačice i kazivači s osobitim se ponosom prisjećaju tih početaka svladavanja tehnike izrade plastičnih čipki. Početnu poduku dobili su od radnika dovedenih iz Zagreba, a dalje su sami usavršavali tehniku. Ubrzo su nabavljene prve peći te su počeli s proizvodnjom dječjih lopti i malih plastičnih igračaka. Radnici su u rukama rotirali alate s PVC pastom, jer nabavljene peći nisu bile za to namijenjene. Nabavljena je i jedna brizgalica, te je započela proizvodnja artikala tehnologijom brizganja. Otežavajuća je okolnost bila nedostatak infrastrukture na otoku, pa su, primjerice, vodu potrebnu za proizvodnju žene donosile sa seoskog bunara.⁴ Nakon četiri godine rada, ovo je poduzeće preseljeno u nove, namjenski izgrađene prostore. Sredstva za izgradnju nove tvornice, uz dobiveni kredit, osigurali su i sami radnici koji su se u razdoblju od tri godine odrekli trinaeste plaće te su je i fizički sami gradili. Zgrada tvornice smještena je u mjestu Grohote, općinskom središtu u neposrednoj blizini župne crkve i stare jezgre. S preseljenjem je zaposlena nova radna snaga te je tada bilo zaposleno otprilike sto radnika. Te je iste godine ovo poduzeće pripojeno splitskoj *Jugoplastici*.⁵ Ponuda proizvoda s godinama se proširila na dječje igračke od kojih su s ponosom spominjane velike plastične lutke kojima se šila odjeća i obuća te iscrvalo lice. U svojim je najboljim godinama, u

⁴ Izgradnja vodovoda započela je 1972. godine polaganjem podmorskog cjevovoda od Brača. Vodovodna mreža do svih šoltanskih naselja dovršena je tek 1998. godine. Do tada se problem nestašice vode rješavao gradnjom komunalnih i privatnih cisterni.

⁵ Složena organizacija udruženog rada Kombinat "Jugoplastika" formirana je 1952. godine u, kako piše u brošuri povodom tridesete godišnjice osnivanja, "poslijeratnom poljetnom razvoju naše domovine, tih pedesetih godina kada je privredi ratom opustošene zemlje trebalo udariti temelje privrednog razvoja" (str. 3).

razdoblju od 1985. do 1990, pogon *Jugoplastike* na Šolti zapošljavao nešto više od 200 radnika/ca, odnosno više od 60% ukupno zaposlenoga stanovništva.⁶

Kazivanja umirovljenih radnica/ka bivše *Jugoplastike* svjedoče o pozitivnom utjecaju tvornice i njoj pripadajućem radničkom odmaralištu⁷ sa 180 ležajeva na ekonomsku moć i socijalnu sigurnost. Negativan utjecaj rada ovoga industrijskog pogona najčešće se vezuje uz napuštanje poljoprivrede i gašenje vapnarstva.⁸ Kazivanja su po tom pitanju ipak dvoznačna. Naime, pojedini kazivači upozoravaju da je vapnarstvo već i prije počelo jenjavati pojavom industrijski proizvedenoga vapna, a da se poljoprivreda u određenoj mjeri i očuvala zahvaljujući *Jugoplastici*, jer da nije bilo industrijskih radnih mjesta, i ti bi mladi ljudi iselili u grad. Ostavši na otoku, ipak su obrađivali zemlju, istina u manjoj mjeri. Narativi otočnih žena, koje su činile većinu radnog kolektiva, svjedoče i o vrlo konkretnom utjecaju rada u tvornici na svakodnevni ritam radnih obaveza. S obzirom da se radilo u tri smjene, nerijetko i vikendima, žene su teško usklađivale obiteljske obaveze s radom u tvornici. Ženama na otoku je ovo bila znatna promjena po pitanju vrste posla i primanjima. Dotad su obavljale poslove u kući i na polju, često su nadničarile na veoma teškim poslovima poput prikupljanja granja za paljenje vapnenica ili nošenja ribe na prodaju (pješke, u kašetama na glavi, u mjesta ponekad udaljena i po devet kilometara). Ponekad su u tvornici radili i muž i žena, čak i do četiri člana proširene obitelji. Velike su promjene nastale i u načinu stanovanja. Naime, *Jugoplastika* je odobravala kredite za izgradnju i adaptaciju kuća. "Evo, ova kuća je *Jugoplastikina*", kaže moj kazivač koji je koristeći taj kredit sa suprugom i djecom iselio iz rodne kuće, gdje su živjeli u proširenoj obiteljskoj zajednici. Naglašavajući kako je popriličan broj mladih ljudi na otoku stvorio tada sebi dom, kupio namještaj u gradu, a s vremenom i televizijski prijemnik i auto, izrazio je lakoću i dostupnost novca i materijalnih dobara, bez suviše administrativnih provjera te kritiku spram današnjeg načina ostvarivanja kredita. Osjećaj sigurnosti i povjerenja u

⁶ Statistički podaci Mjesne zajednice Grohote iz 1985. godine navode da je tada broj stalno zaposlenih na otoku iznosio 329 radnika, od čega 174 u *Jugoplastici*, veći je broj zaposlenih imalo i Komunalno-građevinsko poduzeće Šolta (57) te industrijski pogon *Gorsel* (20). Ostali zaposleni pripadaju lokalnim uslužnim djelatnostima, obrazovnim institucijama te infrastrukturnim poduzećima (Mihovilović 1990:133).

⁷ Radničko je odmaralište postalo ujedno prostor društvenog okupljanja i druženja otočana s radnicima s prostora bivše Jugoslavije.

⁸ Tehnika dobivanja vapna sagorijevanjem kamena vapnenca u jedinstvenim nadsvođenim kamenim zdanjima kružnog tlocrta, umijeće je prisutno na otoku Šolti preko tisuću godina. Posljednje je razdoblje aktivnog građenja i paljenja vapnenica ono nakon Drugoga svjetskog rata (1945-1960).

sustav, barem po pitanju ekonomske dimenzije, stalno je mjesto kazivanja o radu u *Jugoplastici*.

Usporedo s povećanjem ekonomske moći stanovništva, mijenjale su se dakle i potrošačke navike, čemu je uz *Jugoplastiku* svakako pridonio i turizam, a kako se odvijalo i smanjenje proizvodnje domaće hrane te nivoa samodostatnosti domaćinstava uopće, rasla je i ovisnost potrošnje o kopnu. Ovi su procesi od strane otočnoga stanovništva bez iznimke shvaćeni kao razvojni napredak. Naime, dugi su niz godina Šoltani bili usmjereni isključivo na poljoprivredu, ribarstvo, stočarstvo u manjoj mjeri, vapnarstvo i pomorstvo te su, kako kažu, živjeli u velikom siromaštvu. Knjiga dugova iz jedne šoltanske prodavaonice s početka 20. stoljeća svjedoči o tipu potrošnje na otoku – tada se kupovalo samo osnovne namirnice: petrolej, šećer, rižu, brašno i sl., i to najčešće na dug koji bi se podmirivao po prodaji vina ili vapna. Domaćinstvo se sastojalo od po nekoliko obitelji te su većinu predmeta i proizvoda sami proizvodili. Situacija se dodatno pogoršava nakon Drugoga svjetskog rata, kada se nakon višemjesečnog zbjega u Splitu, Italiji i El Shattu stanovništvo vraća na opustošen i porušen otok te trenutni spas nalazi u gradnji i paljenju vapnenica. “Bili smo više gladni nego siti”, čest je opis ovog iznimno teškoga poratnog desetljeća koje je rezultiralo drastičnim iseljavanjem.

Sličnu su sudbinu dijelili i drugi otoci te je upravo zaustavljanje depopulacije bio jedan od razloga tzv. obalne politike koju je poduzeće *Jugoplastika* provodilo. Očitovalo se to u otvaranju pogona na otocima, ali i u Dalmatinskoj zagori. Osim na Šolti, otočni su pogoni bili još i na Hvaru (u Starom Gradu) te Visu (u Komiži). Iz kazivanja se uočava solidarnost prema pogonima koji nisu uvijek mogli raditi s dobitkom zbog, primjerice, velikih transportnih troškova kakve su imali viški pogoni. Profitabilnije su tvornice na taj način pokrivala manje profitabilne s ciljem da se zaposli što više ljudi.

Nisu stoga upravi *Jugoplastike* bili omiljeni zahtjevi pojedinih otočanki i otočana za premještanje u pogone u Splitu, odnosno na kopnu. Znalo se, kažu kazivači, da se time pretendira na stan u gradu koji se tada redovno mogao dobiti.⁹ Na ovaj su se korak Šoltani najčešće odlučivali kada bi im najstarije dijete krenulo u srednju školu koje nije bilo na otoku, a tada brodske linije nisu bile dovoljno učestale da bi omogućile život na otoku i pohađanje škole u Splitu. Upravo je kod poslijeratnih generacija, čiji su roditelji radili u tvornici, zabilježena veća stopa pohađanja srednje škole među kojima su zastupljenija bila muška djeca, jer su, kako kaže jedan

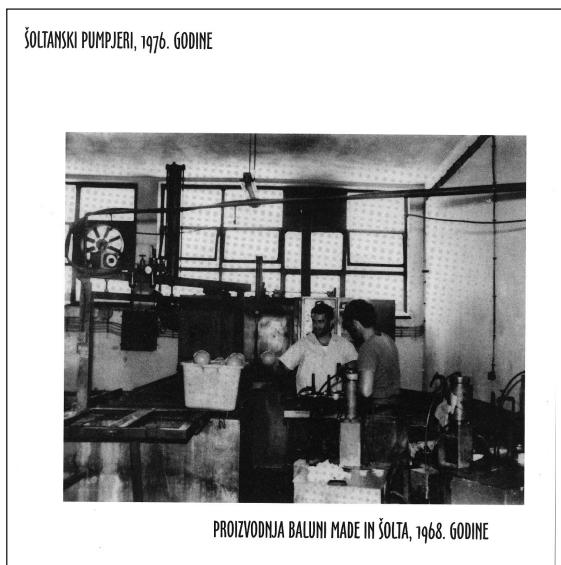
⁹ U brošuri o *Jugoplastici*, izdanoj 1982. godine povodom 30 godina “rada i rasta”, nailazim na podatak da je do tada svakom osmom radniku osiguran stan, odnosno 1 400 radnika riješilo je stambeno pitanje (1982:4).

od kazivača, mame teško puštale kćeri u grad, a svakako im je bio osigurana posao u *Jugoplastici*. Dosta se tih srednjoškolaca nikada nije vratilo na otok. Za ovo je razdoblje općenito karakteristična povećana stopa pohađanja srednje škole, čemu je dijelom pridonio i pogon *Jugoplastike*. Samo poduzeće imalo je program stipendiranja srednjoškolaca za potrebna im zanimanja. Tako sam u arhivu Pogona naišla na odluku iz 1987. o natječaju za stipendiranje usmjerenog obrazovanja za zanimanja tokar i elektromehaničar. Uvjeti: da imaju osnovnu školu, nisu stariji od 18 godina, a osigurana je praksa u OOUR-u *Jugoplastika-Termoplastika* te zasnivanje radnog odnosa nakon završetka školovanja.

Zabilježen je i obrnuti trend, odnosno doseljavanje ljudi s kopna zbog nedostatka radne snage. Na Šoltu su se tako najčešće doseljavale žene iz Dalmatinske zagore te su nerijetko i ostajale na otoku postavši šoltanske nevjeste. U razdoblju procvata, odnosno početka izvoza znatnije količine artikala u Rusiju, bio je neophodan veći priliv radne snage¹⁰ te su i radnici iz udaljenijih dijelova Hrvatske (primjerice, iz Virovitice) doselili na Šoltu zbog zaposlenja u *Jugoplastici*. U kazivanjima o došljakinjama i došljacima zabilježila sam netrpeljivost otočana i izražavanje sumnje u mogućnost prilagodbe novih stanovnika koji eto do danas ne mogu zbog, kako kažu, različitog mentaliteta, prihvatiti njihov način života. Stereotipna određivanja i osjećaj društvene i ekonomske stigmatizacije neotočana, izbila su u razgovorima sa sadašnjim radnicama koje baš zbog većinski nelokalnog podrijetla smatraju da lokalna vlast ne vodi dovoljno računa o njima te su prepuštene samovolji privatnog vlasnika. Danas u tvornici plastičnih masa u Grohotama, koja je nakon privatizacije 1991. godine¹¹ promijenila nekoliko vlasnika a trenutno je u sastavu poduzeća *Bila boja*, rade 22 osobe, većinom žene. Proizvode najvećim dijelom brodske bokobrane. U krajnje zapuštenim tvorničkim halama s, primjerice, dijelovima stropova koji zbog vlage doslovce vise nad glavama zaposlenih, bez grijanja zimi i dalje se pod pauzama priča o nekadašnjim uspjesima Pogona (slika 1).

¹⁰ U Zapisniku sa sjednice Radničkog savjeta OOUR-a "Igračke" održane dana 28. 2. 1986. godine pronašla sam podatak da se naknada "došljacima" na Roto-pećima na otoku Šolti sa 200 000 dinara (po Odluci iz 1981. god.) povećava na iznos od 500 000 dinara, s napomenom da se isplaćuje radnicima samcima i s familijom, a ne došljacima kojima je bračni drug sa Šolte.

¹¹ Nakon raspada Jugoslavije 1991. godine, kao slijednik *Jugoplastike*, osnovano je poduzeće *Diokom*. Godine 1994. pogon na Šolti je privatiziran. Najprije je bio u sastavu poduzeća *Oblik '94*, a potom poduzeća *Bila boja*.

Sl. 1. Radnici uz roto-peć za proizvodnju lopti i plastičnih figura (Izvor: Sule, Dinko. (ur.): *Svu smo robu izgoril. Šolta i Šoltani na starin letratima*, 2006., objavljeno uz suglasnost izdavača) / Workers next to the rotational oven for the production of balls and plastic figurines (Source: Sule, Dinko (ed.): *Svu smo robu izgoril. Šolta i Šoltani na starin letratima*, 2006, reprinted by the publisher's permission)

I nakon dvadeset godina napušteni su dijelovi tvornice zatrpani proizvodima preostalim iz prethodnog razdoblja, plastičnim vrtnim patuljcima, plastičnim likovima košarkaša *Jugoplastike* i gomilama lopti po čijim bi se natpisima i crtežima mogla rekonstruirati povijest ponude i potražnje dječjih igračaka (slike 2 i 3).

Sl. 2. i 3. Uzorci igračaka proizvedenih u šoltanskome pogonu plastičnih masa (Snimila: Marina Blagaić, 2011.) / Pictures 2 & 3: Samples of toys produced in Šolta factory of plastic masses (Photo by: Marina Blagaić, 2011)

Radnici izražavaju ponos i na današnji pogon koji je, kako kažu, jedan od samo šest pogona proizvodnje bokobrana u svijetu te stoga imaju dosta posla, rade i dalje u dvije smjene i izvoze, primjerice, u Australiju, Novi Zeland, Južnoafričku Republiku. Vide oni, stoga, u obnovi tvornice i mogućnost zapošljavanja i obnove šoltanskoga gospodarstva, jer, kako kažu, tržište postoji.

Osjećaj ekonomske zapuštenosti, periferije u svakom smislu i teške otočne borbe za preživljavanje izbija iz razgovora o bilo kojoj temi. Razlog je redovito činjenica otočnosti koja je Šoltu uvijek stavljala na periferno mjesto razvoja, kako gospodarskog i upravnog, tako i kulturnoga života, a posljedično i po demografskom sastavu. Uspješne epizode svakako su one pomorstva i vapnarstva, tu se Šoltani osjećaju posebno uspješnima, po tome sami sebe izdvajaju od ostalih. Ipak, one se razlikuju od uspješnosti epizode *Jugoplastika*, ponajviše u dramatičnosti samih promjena koje je ona donijela. Razloge treba tražiti u širem kontekstu. Prije svega, u demografskim kretanjima – maksimum broja stanovnika otoka Šolte zabilježen je na popisu stanovništva 1900. godine, a iznosio je 3 687. Zamjetan pad primijećen je pola stoljeća kasnije te je na popisu iz 1948. zabilježeno 3 060 stanovnika, a na onom iz 1971. gotovo tisuću stanovnika manje, odnosno 2 098. Godine 1981. na otoku je pak živjelo 1 470 ljudi, a taj je broj uz nevelike razlike ostao do danas. Početkom 20. stoljeća na Šolti je gospodarstvo bilo temeljeno na poljoprivredi, pomorstvu, ribarstvu i vapnarstvu. Ekonomska je samodostatnost obitelji bila poprilična, u šoltanskom su se polju sijale čak i žitarice, a ne samo tradicionalne mediteranske kulture; u svakom je selu bila četverogodišnja osnovna škola, većina je obrta postojala na samom otoku, uostalom i brodske su veze s kopnom bile rijetke te je nužnost samodostatnosti otočana bila prisutnija. Kako je već navedeno, stanje u poljoprivredi značajno je pridonijelo iseljavanju s otoka, a jako su važne i posljedice svjetskih ratova. U samo pedeset godina, otok je značajno osiromašio stanovništvom, i to mladim i aktivnim te je, u takvom kontekstu, industrijski pogon s kapacitetom zapošljavanja većeg broja ljudi pružio preostalima nadu za razvoj otoka.

Važno je dodati i da je razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata označila učestala pomoć iseljenih Šoltana koji organizirani u odbore za, primjerice, šoltanski vodovod, elektrifikaciju otoka i sl. pomažu financijski razvoj šoltanske infrastrukture. I poticaj za pogon plastičnih masa u Grohotama, došao je, kako je navedeno, od iseljenog Šoltanina iz Zagreba. Sama tvornica postaje pak lokacija koja se iseljenicima pokazivala pri posjeti rodnom otoku (Blagaić, IEF rkp. 1997).

Motike se boja čovik ili prijepori oko razvoja

Vizija i želja razvoja trenutno zaposlenih radnica, kao i ona umirovljenih radnika bivše Jugoplastike, u diskrepanciji je s planovima gospodarsko-ga razvitka koji su posljednjih petnaestak godina za otok Šoltu izradili stručnjaci Splitsko-dalmatinske županije (*Strategija gospodarskog razvitka Općine Šolta*, 1997) ili pak inozemnoga konzultantskog poduzeća i Ekonomskog instituta u Zagrebu, angažiranih da na državnoj razini promisle razvoj hrvatskih otoka (šoltanska je studija bila pilot projekt – *Program održivog razvoja Šolte*, 2003). U tim se dokumentima industriji Šolte posvećuje razmjerno malo pažnje u odnosu na važnost koja je prepoznata etnografskim uvidima u život otoka druge polovice 20. stoljeća. Tako se u *Strategiji gospodarskog razvitka Općine Šolta* iz 1997. godine i ne spominje ime tvornice (što se može pripisati političkom trenutku izrade Studije). Naglašava se da je “industrijska proizvodnja u prethodnom periodu bila potaknuta namjerom zaustavljanja ubrzane depopulacije” te da se “razvijala neovisno o sirovinskoj osnovi otoka i izvan tradicionalnih djelatnosti kojima se otočno stanovništvo bavilo” (*Strategija gospodarskog razvitka Općine Šolta* 1997:64). Otoku se preporučuje razvitak turizma i oživljavanje poljoprivrede te uspostava prerađivačkih pogona manjeg obima, koji bi se temeljili na “kapacitetima domaće ekološki prepoznatljive poljoprivredne proizvodnje” (ibid.), što god to značilo. Procjenjuje se potreba za proširenjem kapaciteta postojećih uljara, te izgradnja mini mljekara, pogona za preradu maslina za jelo i hladnjača za povrće. Ipak, *Strategija* predviđa da će se u početnom periodu razvoj industrijske proizvodnje temeljiti na iskorištavanju prostornih i infrastrukturnih obilježja pogona za preradu plastike te, u suprotnosti s osnovnim stavom i planom razvoja otočnoga gospodarstva u ostatku dokumenta, predviđa da će se njezinim obnavljanjem zaposliti znatan dio raspoložive radne snage na otoku.

Navedena je vizija razvoja daleko od šoltanske stvarnosti koja, istina, bilježi trend obnove starih maslinika i vinograda i ulazak u utrku za eko/etno/izvornim oznakama proizvoda, ali ne u obimu koji bi ozbiljnije potaknuo gospodarstvo otoka, a kamoli utjecao primjetnije na zaustavljanje iseljavanja mlađeg stanovništva. Maslinike i vinograde najčešće obnavljaju upravo povratnici iz Splita, Zagreba ili inozemstva kojima bavljenije poljoprivredom mahom ispunjava dane provedene u mirovini, a ne predstavlja borbu za preživljavanje, kako je to bio slučaj sa Šoltanima na polovici 20. stoljeća. U tim su okolnostima oni doslovce pronašli spas u *Jugoplastici*. Iako im je žao i zbog trenda napuštanja rada na zemlji, ne žale za tim koliko za radom same tvornice. “Motike se boja čovik” (Blagaić, IEF rkp. 1997), kaže jedan od mojih kazivača tijekom rasprave o zapušta-

nju poljoprivrede, a česta je u razgovoru sa starijim Šoltanima i svojevrsna prijetnja mlađim naraštajima: “ko neće učiti, može odmah u polje ić”. Dakle, rad u polju simbolizira za starije generacije siromaštvo i mukotrpan rad, nužnost; ne atribuiraju mu se razvojna komponenta, kao u strateškim dokumentima osmišljenima za otok izvana. Naravno, riječ je o stavovima stvaranim u drugačijim gospodarskim trenucima.

Bliska je šoltanskoj situaciji i ona u jednom od naselja Hrvatskoga zagorja koju je u svojim istraživanjima u periodu od 1960. do 1962. godine zabilježila ekonomistica i antropologinja Lorraine Barić. U skladu s jugoslavenskom politikom, industrijski su pogoni osnivani u gradovima i selima te su seljaci dobili mogućnost odseliti se u grad i zaposliti se u industriji. Popularan je model bio kombiniranje posla u tvornici s onim na seoskom gospodarstvu. Autorica zaključuje da su na taj način imali korist od seoskog gospodarstva kao središta obiteljskog života i izvora sigurnosti, dok su s druge strane uživali sve ideološke i materijalne prednosti bivanja radnikom. Uočava kako je na “nacionalnoj skali” prestiža radnik bio na višem stupnju od seljaka. U takvim okolnostima, seoska gospodarstva više nisu materijalno održiva te se pretvaraju u vrtove. Ono što se na njima proizvodi, tu se i konzumira i ne odlazi na tržište. U istraživanom je naselju otvorena tvornica te je autorica istražila posljedice. U tvornici je bilo zaposleno 116 muškaraca i žena, uglavnom mlađih od 30. Čak je 76 od njih već radilo u industrijskim pogonima, uglavnom u Zagrebu te su rado prihvatili mogućnost da rade bliže mjestu stanovanja. Glavnina je tih radnika, njih čak 96, došlo s lokalnih seljačkih domaćinstava koji su dotad svoj prihod potpuno ili djelomično zasnivali na poljoprivredi. Gotovo su svi rekli da bi nastavili pomagati na polju ukoliko je potrebno pomoći starijima, ali ne vide u tome budućnost. Neočekivan je način na koji industrijalizacija nije djelovala kao neprijatelj za seljake već kao njihov saveznik, iako privremeni, zaključuje autorica (Barić 1978:270-272).

Dodatno pojašnjenje konteksta odnosno ekonomskih prilika u kojima se šoltansko gospodarstvo našlo tijekom posljednjih stotinjak godina pruža i prikaz triju prijelomnih razdoblja u dalmatinskoj poljoprivredi u posljednjih stotinjak godina agronoma Josipa Defilippisa (Defilippis 2005:1047-1052).

Prvo je razdoblje ono potkraj 19. i početkom 20 stoljeća. Obilježeno je najprije procvatom vinogradarstva, u ime čega se čak sijeku masline; razdoblje je to jačanja sloja posjednika, trgovaca, brodarka i prijevoznika. Međutim, usvajanjem tzv. vinske klauzule 1892. godine, kojom je Bečki parlament dopustio uvoz vina iz Italije, zbog povećane ponude na tržištu, cijene dalmatinskih vina naglo padaju. Dodatno, 1894. godine javlja se filoksera te je početak 20. stoljeća obilježen propašću vinogradarstva, što

je izazvalo veliku gospodarsku krizu, bijedu i masovno iseljavanje stanovništva.

Drugo je razdoblje ono druge polovice 20. stoljeća, a obilježavaju ga procesi industrijalizacije i deagrarijacije zemlje. Osnovni je razvojni cilj bila što brža industrijalizacija dotad pretežno agrarne zemlje. Agrarna politika najprije je inzistirala na konceptu podružtvljavanja zemljišta, a potom i podružtvljavanja proizvodnje. Nagli pad broja poljoprivrednoga stanovništva i pražnjenje sela rezultat su čimbenika izvan poljoprivrede i sela, pa su zato i posljedice, zaključuje autor, bile znatno dublje i trajnije. Odvajanje od poljoprivrede ipak je samo djelomično. Napušta se poljoprivreda kao profesija, prihvaća se zapošljavanje u društvenom sektoru, ali se u pravilu ne napušta gospodarstvo na selu i proizvodnja u njemu. Ta proizvodnja postala je dopuna prihoda iz zaposlenja. Tako se na selu stvara jedna mješavina poljoprivredno-nepoljoprivredne ekonomije, koja osigurava seoskom stanovništvu kakav-takav doličan standard. Pojedina komponenta toga ukupnog dohotka ne bi, po autoru, bila kadra sama osigurati takav standard. Masovni odlazak stanovništva sa sela i prijelaz s monokulturne ekonomije (poljoprivreda) na složeniju ekonomsku strukturu dva su društvena procesa koja su bitno obilježila ovo drugo razdoblje. Među ostalim, selo se izgrađuje i urbanizira, izgrađuju se stambene zgrade, infrastrukturni objekti, institucije – modernizacija sela očituje se u većoj mjeri u otočnom i obalnom području. Usprkos tome, selo se i dalje demografski prazni.

Treće razdoblje, ono na samom kraju 20. stoljeća, obilježeno je usvajanjem liberalnoga koncepta razvoja, u kojem primat imaju obiteljska gospodarstva – obiteljsko gospodarstvo postaje nosilac razvoja poljoprivrede i povrat poljoprivredi.

Razvidno je da su se paralelno veoma slični ekonomski i društveni procesi odvijali na otocima, kao i na kopnu. Gore izneseno etnografsko istraživanje naznačuje ipak specifične posljedice ovih procesa na otočnu zajednicu i otočno gospodarstvo. Zaključno je poglavlje stoga posvećeno promišljanju specifičnosti otočne ekonomije.

Prilog antropologiji otočne ekonomije

Otoci su kao jedinica ekonomskih analiza, prije svega tretirani po činjenici inzularnosti, odnosno, geografske odvojenosti morem od kopna. Kako su fizički dostupni samo morskim ili zračnim prometom, relativno ih je teško i svakako skuplje uklopiti u veće gospodarske cjeline. "Mrežna ekonomija i strateška izloženost kopnenom prijevozu koja povezuje konti-

mentalne zajednice u veliku populacijsku jedinicu, djelomično je onemogućena zbog odvojenosti morem” (Bertram i Poirine 2007:329). Čini se, po kazivanjima, da *Jugoplastika* na kratko dokida ovu vrstu izdvojenosti. Šoltanski je pogon bio dio mreže *Jugoplastikinih* tvornica po cijeloj Dalmaciji, a proizvodi su se distribuirali u 180 *Jugoplastikinih* prodavaonica u republikama bivše Jugoslavije te brojnim otkupljivačima u inozemstvu. Slika ruskih šlepera koji su krajem 1980-ih dolazili na Šoltu po isporuku plastičnih lopti stalno je mjesto u naracijama sviju kazivača. Podaci govore o plasmanu čak 60% proizvodnje lutaka na zapadnoevropsko tržište (*Analiza razvoja u razdoblju od 1981-1985 i mogućnosti razvoja u razdoblju od 1986-1990. godine* 1986:20).

Priča o *Jugoplastici*, u antropološkoj interpretaciji, usmjerenoj na “svakodnevni život i njegova sjećanja na proživljenu prošlost kao i na planove za budućnost” (Greverus 1997:13), svakako je priča o uspješnom odgovoru otočne zajednice na *zadane* uvjete. U okviru ekonomskih i socioloških istraživanja, razdoblje industrijalizacije otoka označeno je kao nazadovanje u razvoju, s paradoksalnom posljedicom očuvanja prirode i *izvornosti* koja je u novo zadanim uvjetima, nakon ukidanja socijalističkoga režima, postala njihova osnovna prednost (usp. Montana 1993:531). Ekonomist Montana kao poticajne činitelje razvoja otoka nakon 1990. vidi u “razmjerno velikom potencijalu poljoprivrednog zemljišta, dobrim dijelom devastiranog i napuštenog, prikladnog samo za sitnu mediteransku poljoprivrednu proizvodnju; povoljnim prirodnim uvjetima (klima, prostor, obala, kvaliteta mora, proizvodni potencijal zemljišta); starim urbanim i ruralnim jezgrama i naseljima; ambijentalnoj vrijednosti; kulturnom i povijesnom nasljeđu; stoljetnoj tradiciji i njezinom odrazu na stvaranju i očuvanju etničkih obilježja; povoljnom geoprometnom položaju u odnosu na glavne europske tijekove te povećanju međunarodne turističke potražnje za takvim prostorima i ambijentima kao što su otoci” (ibid:532). Glavnim ograničavajućim činiteljima razvoja smatra “nepovoljno demografsko stanje, objektivne teškoće u vezi s prometnim povezivanjem otoka s kopnom zbog njihove udaljenosti, nedovoljne učestalosti i nerentabilnosti pruga, specifične teškoće pri stvaranju infrastrukturne osnove (naročito za vodoopskrbu)” (ibid.). Predlaže za otok primjenu modela ekonomije malih razmjera te se zalaže za diversifikaciju prihoda. Uporište nalazi u tradicionalnom svaštarenju otočana: “U borbi za opstanak otočanin je uvijek bio svaštar, pomalo ratar, vinogradar, proizvođač voća i povrća, ribar, obrtnik, stočar, sitni trgovac i dr. Svaka djelatnost za sebe rijetko je bila dovoljna za egzistenciju obitelji, nego tek u njihovim kombinacijama” (ibid:541).

Ekonomisti Bertram i Poirine, pak, istražujući u okviru paradigme otočnih studija, propituju korištenje koncepata kao što su fleksibilnost

i održivost te imidž ranjivosti u kontekstu malih otočnih zajednica. U razvoju otočne ekonomije naglašavaju *hiper*-specijalizaciju kao mogući uspješni put razvoja (2007:329). Razmišljajući o otočnoj ekonomiji u okviru paradigme otočnih studija, čija je osnovna postavka istraživanje otoka po njihovim vlastitim uvjetima (McCall 1994), odnosno odmicanje od ko-pnene perspektive, složila bih se (na osnovu predočenoga etnografskog istraživanja) sa zaključkom da je

(...) središnja sastavnica društvenog kapitala otočnih zajednica njihova fleksibilnost i sposobnost prilagodbe. U praksi, "održivost" otočnih ekonomija nema mnogo zajedničkog sa samodostatnošću zaštite okoliša, s kojom se često izjednačuje. Osnovni je preduvjet za održivost društveni kapital – ljudi (uključujući dijasporu), institucije i obostrano razumijevanje (Baldacchino 2005) – koji uobličuje učinkovit kolektivni odgovor na strateške mogućnosti kao i mogućnost prilagodbe globalnoj areni. (Bertram i Poirine 2007:337)

***

U svibnju 1991. godine, u dnevnim je novinama objavljen članak dramatičnoga naslova: "Lutke iz Grohota spasile Šoltane!", kojim se izvještava kako je zahvaljujući *Termoplastikinu* poslu ugovorenom s talijanskim poduzećem "svih 150 radnika, usprkos nedavnim crnim prognozama, na svojim radnim mjestima". Iz članka je vidljivo da u tom trenutku na Šolti nije bilo ni jednog radnika na čekanju te da su "crne prognoze proizašle iz, nakon višegodišnje dobre suradnje, prekida ugovora sa stranim partnerima, a zbog aktualne političke situacije u zemlji" (*Slobodna Dalmacija*, 15. svibnja 1991). Kako je razvidno iz ranije u tekstu navedenih podataka, ovaj *spas* nije dugo potrajao, ali je svakako i nakon dvadeset godina topos ponosa. U mojem višegodišnjem etnografskom istraživanju na otoku, Šoltani nisu ovoj temi često pridavali pozornost. No, spominjanje pogona ipak je dalo naslutiti njezinu važnost, a ovo je početno istraživanje to i potvrdilo.¹²

¹² Fokus je ovog članka industrijski pogon *Jugoplastike* na Šolti, ali bih ipak ukazala i na neistraženost važnosti *Jugoplastike* za društvenu zajednicu grada Splita. Tema je to koja bi upravo iz područja ekonomske antropologije mogla dati zanimljive rezultate. Nekoliko novinskih članaka u *Slobodnoj Dalmaciji* izazvala je prenamjena *Jugoplastikine* tvornice u trgovački centar *Joker*. Val nostalgije za kombinatom *Jugoplastike* izražen je brojnim komentarima članka na internetskim stranicama ovih dnevnih novina. Prostor proizvodnje prenamijenjen je u prostor potrošnje u razdoblju značajno veće stope nezaposlenosti u gradu, apsurd čega stanovnici izražavaju na internetskim forumima, a upravo bi ga etnografsko

Ideja zajedništva, discipliniranog rada i brzog napretka otoka, slika gore spomenutih šlepera, slava poduzeća *Jugoplastika* na području bivše Jugoslavije i Europe, osjećaj pripadnosti kolektivu od gotovo 13 000 radnika od kojih je 10 000 bilo u samoj proizvodnji, broj prodajnih mjesta koji iz razgovora u razgovor samo raste, figure su sjećanja koje svjedoče o važnoj, a u današnjoj turistički konstruiranoj slici otoka mediteranskih mirisa i okusa gotovo nevidljivoj tridesetogodišnjoj industrijskoj epizodi.

Mi smo izgradili tu zgradu (...) ja okrenem glavu kad prođen kraj te zgrade, ne bi meni trebalo puno reć da zaplaćen, ja znan kako je to nastalo... (rkp. IEF 1997)

---

istraživanje i ekonomsko-antropološka interpretacija mogla "uhvatiti". "Kako je ovo širi centar grada, ružno je da baš ovdje i dalje bude proizvodna zona. Zato želimo izgraditi poslovno-trgovački centar s multipleks kinima" kaže gospodarstvenik Željko Kerum u intervjuu naslovljenom "Željko Kerum, tajkun obnovitelj Splita". I dok bivši radnici splitske *Jugoplastike* izražavaju nelagodu pri prolasku pored novoga kompleksa, baš kao što je to izrazio i kazivač sa Šolte za otočni pogon, na tisuće nekih novih ljudi obilaze taj prostor, ovaj put s drugačijim ciljem.

Literatura

- Andreis, Mladen. 1990. "Stanovništvo otoka Šolte". U *Otok Šolta. Monografija*. M. Mihovilović i suradnici, ur. Zagreb: vlastita naklada, 123-131.
- Barić, Lorraine. 1978. "Traditional Groups and New Economic Opportunities in Rural Yugoslavia". U *Themes in Economic Anthropology*. R. Firth, ur. London: Tavistock Publications, 253-278.
- Bertram, Geoff i Bernard Poirine. 2007. "Island Political Economy". U *A World of Islands. An Island Studies Reader*. G. Baldacchino, ur. Charlottetown: Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, 323-378.
- Bibić Mosor, Milorad. 2008. "Ivica Čudina – Suze za Jugoplastikom". *Slobodna Dalmacija*, 14. prosinca 2008.
- Cecić, Božidar, Rozarijo Meštrović i Mate Radman. 1990. "Šolta nakon Drugog svjetskog rata. Društveno-politički i privredni život Šolte 1945-1986". U *Otok Šolta. Monografija*. M. Mihovilović i suradnici, ur. Zagreb: vlastita naklada, 42-46.
- Defilippis, Josip. 2005. "Promjene u poljoprivredi i selu Dalmacije u posljednjih stotinjak godina". *Društvena istraživanja* 15/6/86:1047-1062.
- Greverus, Ina-Maria. 1997. "Island as Borderland. Experiences and Thoughts on Rügen and Usedom". *Anthropological Journal on European Cultures* 6/1:7-27.
- Krnić, Denis. 2010. "Oj gospode jel' vam žao. 'Jugoplastika je mogla opstati i hraniti 12.900 radnika.'" <http://www.ocean98.org/Nisso.htm> (24.1.2011.)
- Mihovilović, Miro. 1990. "Stanovništvo Šolte danas". U *Otok Šolta. Monografija*. M. Mihovilović i suradnici, ur. Zagreb: vlastita naklada, 132-135.
- Montana, Mladen. 1994. "Ekonomija malih razmjera u otočnom razvoju". *Društvena istraživanja* 3/4-5/12-13:531-546.
- Petak, Antun. 2001. "Uvod". *Sociologija sela* 39-1/4 (151/154):5-9.
- Radman, Mate. 2004. "Kronološki prikaz rada Općine Šolta od 1. svibnja 1952. g. do 30. listopada 1962. g. pod rukovodstvom Mate Radmana". *Baščina* 11:75-102.
- Rogić, Ivan. 1994. "Hrvatski otoci. Sjećanje na pet razvojnih ograničenja". *Društvena istraživanja* 3/4-5/12-13:437-447.
- Starc, Nenad. 2001. "Managing Island Development. The Croatian Case". *Sociologija sela* 39-1/4 (151-154):15-36.
- Stiperski, Z., A. Malić i D. Kovačević. 2001. "Međuzavisnost dostupnosti, gospodarstva i revitalizacije hrvatskih otoka". *Sociologija sela* 39/1-4:153-168.
- Sule, Dinko, ur. 2006. *Svu smo robu izgorili. Šolta i Šoltani na starin letratima*. Grohote: Općina Šolta.
- Šilović, Meri. 1991. "Lutke iz Grohota spasile Šoltane". *Slobodna Dalmacija*, 15. svibnja 1981.
- Šilović, Meri. 1991. "Tko će se ove sezone odmarati u objektu 'Jugoplastike' na Šolti. U rogač na fiš-piknik?" *Slobodna Dalmacija*, 16. svibnja 1991.
- Šimunović, Ivo. 1993. "Otoci u svjetlu socio-ekonomskih kretanja". *Društvena istraživanja* 12-13/3/4-5:451-466.
- Tomić, Teo. 1999. "Baluni opet sa Šolte". *Slobodna Dalmacija*, 16. prosinca 1999.

Dokumenti

- Nacionalni program razvitka otoka*, izdavač Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb, 1997.
- Program održivog razvoja Šolte*, izdavač Općina šolta, Šolta-Split-Zagreb, 2003.
- Strategija gospodarskog razvitka Općine Šolta*, izdavač Općina Šolta Split, 1997.

Arhivski dokumenti

Analiza razvoja u razdoblju od 1981-1985 i mogućnosti razvoja u razdoblju od 1986-1990. godine.

Jugoplastika – Termoplastika. 1986.

Pravilnik o radnim odnosima. Jugoplastika. 1989.

Složena organizacija udruženog rada Kombinat Jugoplastika. 1982. Split : Odbor za obilježavanje 30 obljetnice Kombinata "Jugoplastika". Jugoplastika.

Statut poduzeća "Jugoplastika – Termoplastika" Split. Jugoplastika-Termoplastika. 1987.

Izvori

Blagaić, Marina. 2011. *Etnografija rada u tvornici Jugoplastika na otoku Šolti.* (rkp. IEF 1997)

Island Economy – The *Jugoplastika* Episode

Summary

The paper presents and analyses the impact of the *Jugoplastika* factory on the economical and social life of the inhabitants of the island of Šolta, as well as on the ecology of the island. The plant for the processing of plastic masses started with production in 1959, and at its peak (1985-1990) employed more than 60% of the island's total population. The paper is based on the ethnographic research carried out among the retired factory workers, the analysis of the archival documents and objects from the former factory, and the interviews with the workers employed at a currently active plant for the processing of plastic masses. The experience of the local people is put in the context of stratification of economical sectors in the course of the 20th century.

[*the island of Šolta, Jugoplastika, island economy, island studies*]